

Δημόσια Ιστορία και μνημεία,
Γεωργάκης Ολύμπιος (1772-1821),
«ετερόχθονες» ταυτότητες

Ιφιγένεια Βαμβακίδου & Χρυσή Τσακίρη
Καθηγήτρια και φοιτήτρια, Παιδαγωγική Σχολή, ΑΠΘ
ibambak@nured.auth.gr, chrytsak@nured.auth.gr

Abstract

In the early post-war years, Greece's political ideology excluded otherness, such as that of the Vlachs, but in the 1960s and 1970s, when more collective internal migration took hold, groups of Vlachs settled in the urban centers. The Greeks of Vlach origin outnumber the others who live in the other Balkan countries. Asteris Koukoudis (2003) wondered "how could we remain democrats and at the same time speak for the Vlachs without the consent of their majority"? Today in school and public History (Athanasiadis, 2015) through anniversaries, social networks, the media and laying of wreaths, through traditional and modern historical narratives, we look for the "others", who were excluded from the 19th century Modern Greek identity as Greekness. Methodologically, we choose as a case study the public representations of Georgakis Olympios, as a visionary of Rigas' ideas and as a military officer of the effort for the implementation of Thuriotism. The aim of the study is the highlighting of otherness as locality, which is transformed into nationality against the silencing of the contribution of the Vlachs, as can be seen even today in the "Peloponnese-centric and South Hellado-centric" writing of the "official" national history (Synefakis, 2021).

Keywords: Public history, Vlachs, Georgakis Olympios, otherness.

Εισαγωγικά

Ο όρος εθνισμός (ethnicity) (Hobsbawm, 1990) προσδιορίζει τις κοινωνικές σχέσεις μιας ομάδας ανθρώπων ως παράγωγο της Ιστορίας. Στα Βαλκάνια, όπως κι αλλού, ο εθνισμός ως ομαδική ταυτότητα ανάγεται στα εθνικά χαρακτηριστικά, όπως είναι η γλώσσα, η θρησκεία, ο τρόπος ζωής, η κοινή ιστορία διώξεων, τα κοινά οικονομικά συμφέροντα ή ο συνδυασμός δύο ή και περισσότερων. Ωστόσο στη χρήση των όρων αυτών μετά την δεκαετία του 1950 εστιάζουμε στις πολιτισμικές διαφορές, που συναντούμε διασυννορικά, αλλά και στη χρήση/αξιοποίηση των διαφορών. Το να υποθέσουμε πως η γλώσσα είναι το μοναδικό ή το κύριο στοιχείο από το οποίο απορρέει η εθνικότητα (nationhood), όπως καθιερώθηκε μέσα από τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης σημαίνει ότι ένας Τζαμαϊκανός, ένας Ιρλανδός, ένας Αμερικανός ή ένας Νοτιοαφρικανός έχει την ίδια εθνικότητα με έναν Άγγλο λόγω μητρικής γλώσσας; Στα Βαλκάνια με την ίδια λογική, οι Κροάτες, οι Βοσνιάκοι και οι Μαυροβούνιοι θα έπρεπε να θεωρούνται Σέρβοι, αλλά έτσι όλες οι πολιτισμικές ετερότητες αποσιωπώνται. Παρόμοια, όλοι όσοι μιλούν ρουμανικά ή παραπλήσιες γλώσσες/διαλέκτους θα έπρεπε να εντάσσονται στην εθνικότητα των Ρουμάνων και όλοι όσοι μιλούν ελληνικά θα έπρεπε να θεωρούνται Έλληνες.

Ο σύγχρονος προσδιορισμός των διάφορων εθνικών ή και εθνοτικών ομάδων των Βαλκανίων με μόνο κριτήριο τη γλώσσα κρίνεται παραπλανητικός (Βακαλόπουλος 1994, Κιτρομηλίδης 2000). Η ενοποίηση της Γερμανίας και της Ιταλίας στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, και η διάλυση των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών (Αυστρο-ουγγρική, Ρωσική και Οθωμανική), με τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, θεμελίωσαν τη νίκη της ιδέας του έθνους κράτους vs. των πολυεθνικών κρατών, αλλά αυτή η διαδικασία δεν είναι παντού η ίδια. Στην περίπτωση των Βαλκανίων, τα έθνη πρόβαλλαν μέσα από το φεουδαρχικό/οθωμανικό/μουσουλμανικό σύστημα αναγνώρισης, των εθνοτήτων, ένα σύστημα διαφορετικό από τα ευρωπαϊκά πρότυπα (Inalcik, 1995 & 2008). Τα συμφέροντα, οι επιδιώξεις και οι αντιπαλότητες των Μεγάλων Δυνάμεων στα Βαλκάνια ενίσχυσαν τον ανταγωνισμό των βαλκανικών εθνοτήτων και κρατών στην πορεία της εθνικής και εδαφικής ολοκλήρωσης

(Glenny, 2001). Στο πεδίο αυτών των ιστορικών θεωρήσεων, η ζωή των Βλάχων στην ελληνική επικράτεια, όπως καταγράφεται στο ερευνητικό έργο του Αστέριου Κουκούδη (2000, 2001) αποδίδει τη νεότερη και σύγχρονη βλάχικη ταυτότητα ή «βλαχικότητα». Την περίοδο (1960-1970) άρχισαν να ιδρύονται περισσότεροι σύλλογοι Βλάχων, λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης, που συνέβαλε στη συσπείρωση των Βλάχων και στην ανάγκη επανένωσης. Οι κινήσεις αυτές, αυξήθηκαν τη δεκαετία του '80 και οδήγησαν στην ίδρυση της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων, όπου προσχώρησαν πολλοί σύλλογοι. Οι δράσεις που τελούν οι σύλλογοι δομούνται ως διατήρηση της βλάχικης μουσικοχορευτικής παράδοσης, ως διάσωση και αξιοποίηση του ενδυματολογικού και λαογραφικού υλικού ως έκδοση ημερολογίων, εφημερίδων, βιβλίων και CD.

Με αφορμή τα 200 χρόνια (1821-2021) από την έναρξη του εθνικού/ κοινωνικού αγώνα του 1821, πολλές σχολικές και δημόσιες επιτελέσεις, ομιλίες, διαλέξεις και ακαδημαϊκές ημερίδες, νέες ερευνητικές εκδόσεις και φιλικές αφηγήσεις στα ΜΜΕ, εκθέσεις φωτογραφικές, οικογενειακές, προφορικές και μουσικές μαρτυρίες ανέδειξαν τις τοπικές προεπαναστατικές ταυτότητες και τις ετερότητες, που εμπλέκονται στη διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η διαμάχη αυτοχθόνων-ετεροχθόνων, όπως καταγράφεται στη διάρκεια της Εθνοσυνέλευσης (1844), εκφράστηκε με ένταση μεταξύ αυτοχθόνων Ελλήνων γεννημένων σε περιοχές που εντάχθηκαν στο ελληνικό κράτος και ετεροχθόνων Ελλήνων γεννημένων σε περιοχές που βρίσκονταν ακόμη έξω από τα σύνορα του ελληνικού κράτους (1832). Οι αυτόχθονες διαμαρτύρονταν επειδή οι ετερόχθονες διεκδίκησαν με επιτυχία λόγω μορφωτικού κεφαλαίου, πολλές από τις θέσεις της δημόσιας διοίκησης. Μετά από έντονες πιέσεις των αυτοχθόνων ως πλειοψηφία της Εθνοσυνέλευσης, αποφασίστηκε οι ετερόχθονες, δίχως να χάσουν το δικαίωμα του Έλληνα πολίτη, να μην επιτρέπεται να διοριστούν σε θέσεις της διοίκησης χωρίς ωστόσο να αποκλείονται από την εκπαίδευση και το στρατό. Επίσης, ετερόχθονες μπορούσαν να εκλεγούν βουλευτές μόνο σε οικισμούς ετεροχθόνων, εάν αυτοί διέθεταν ορισμένο αριθμό κατοίκων.

Στο πεδίο αυτών των ιστορικών ερευνητικών και πολιτικών σχημάτων, σήμερα στη σχολική εθνική ιστορία εντοπίζουμε το όνομα του Γ. Ολυμπίου στο σχολικό εγχειρίδιο της Στ' Δημοτικού (2007-2013, 79 και 81) ως σημαίνον εξέγερσης στη Μολδοβλαχία και ως ολοκαύτωμα του Σέκου με εικαστικά έργα του φιλέλληνα ζωγράφου P.V. Hess. Το ερμηνεύμα των ιστορικών πληροφοριών και των έργων σημαίνει τη θυσία, την αποτυχημένη εξέγερση, αλλά και τα προαπαιτούμενα προεπαναστατικά συμβάντα για την εξάπλωση και την αποδοχή της γενικής/οργανωμένης επανάστασης. Αντίστοιχα στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ' Γυμνασίου (2007-2013, 29) σε δύο σειρές χωρίς φωτογραφία, εντοπίζουμε ιστορική αφήγηση για τον Γ. Ολύμπιο.

Ιστορική και γεωγραφική τεκμηρίωση

Χαρτογραφώντας τη βλάχικη διασπορά στα Βαλκάνια, εντοπίσαμε ότι συχνά το επιστημονικό/ ακαδημαϊκό όσο και το πολιτικό ενδιαφέρον για την πολυσυλλεκτικότητα των Βαλκανίων εκφράστηκε μέσα από την παραγωγή χαρτών. Ευρωπαίοι και Βαλκάνιοι επιχειρήσαν να αποτυπώσουν επί χάρτου τα όρια ανάμεσα στις διάφορες ομάδες με βασικά κριτήρια τη γλώσσα και τη θρησκεία. Οι χάρτες ήταν σπάνια απαλλαγμένοι από λάθη ή και σκόπιμες διαστρεβλώσεις χωρίς επιστημονική αντικειμενικότητα. Στην περίπτωση των μακεδονικών εδαφών, λόγω της πολυπλοκότητας των εθνικών ή και εθνοτικών ομάδων εντοπίζουμε τη μεγαλύτερη παραγωγή χαρτών με αντικρουόμενες πληροφορίες. Το κλασσικό έργο του Wilkinson (1951) μελετά τις αντικρουόμενες πληροφορίες αυτών των χαρτών και απομυθοποιεί την παραγωγή τους, μέχρι και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν η Ευρώπη και τα Βαλκάνια είχαν χωριστεί σε δύο κόσμους. Το έργο του Magocsi (2002) επιβεβαιώνει το νεότερο ενδιαφέρον για χάρτες που παρέχουν εύκολα αναγνώσιμες πληροφορίες για τα εθνικά, εθνοτικά, γλωσσικά, θρησκευτικά, ιστορικά και ανθρωπολογικά όρια ανάμεσα στις ομάδες ταυτοτήτων των Βαλκανίων. Η σύνδεση του γεωγραφικού χώρου με το ιστορικό γίνεσθαι μάς έχει απασχολήσει και έχει καταγραφεί ως σύνδεση ιστορίας/γεωγραφίας στο έργο Γεωπολιτική των εθνών (Βέργος, 2004). Διαβάζουμε έτσι για την «ανασύνθεση» του γεωγραφικού παρελθόντος,

που προ-απαιτεί έναν αυστηρό εντοπισμό των γεγονότων. Ο εντοπισμός των τοπωνυμίων που αναφέρονται σε ένα ιστορικό κείμενο δεν είναι πάντα επιτυχής με τα παρόντα βοηθήματα που παρέχονται από τους ιστορικούς χάρτες-άτλαντες. Έχουν εντοπιστεί ερευνητικά οι δυσκολίες και οι απουσίες όσον αφορά τη χαρτογράφηση των μετακινήσεων για τους βλάχικους πληθυσμούς από όπου προκύπτουν ιστορικές πληροφορίες για την επαγγελματική και πολιτισμική ταυτότητά τους. Στο θεωρητικό και μεθοδολογικό αυτό πεδίο οι χάρτες ως «σημείο» γεωγραφίας, χώρων, ομάδων, ταυτοτήτων, μετακίνησης συνιστούν σύγχρονες με τα γεγονότα πρωτογενείς-καταδηλωτικές, αλλά και δευτερογενείς διαμεσολαβητικές πηγές για την ιστοριογραφική ανάλυση (Μαυροσκούφης, 2005). Ακολουθώντας το μοντέλο ανάλυσης του Barthes (1972) για τον ορισμό του μύθου οδηγούμαστε στην έννοια της ιδεολογίας, όπως διαμορφώθηκε από τον Marx στη Γερμανική Ιδεολογία. Για τον Barthes η ιδεολογία δεν αποκρύπτεται, αλλά ελέγχεται μέσω των πολιτιστικών και συμβολικών πρακτικών. Αυτές οι εκδηλώσεις των μυθολογιών, παρουσιάζονται ως «φυσικές» και στόχος των κοινωνικών ερευνητών/τριών είναι να αποδομήσουμε τους καλυπτόμενους μυθολογικούς μύθους. Έτσι επεκτείνεται η έννοια του μύθου, σε όλα τα είδη κειμένων και στην περίπτωση που μελετούμε στα είδη των ιστορικών χαρτών και του χώρου (Λαγόπουλος, 2013) της «βλαχικότητας». Χαρτογραφικά προκύπτουν α) οι ομαδοποιήσεις των βλάχικων πληθυσμών και των οικιστικών περιοχών τους στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα από την «καταστροφή» της Μοσχόπολης στα 1769 μέχρι την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης στα 1821, β) 80 περίπου μητροπολιτικά βλαχοχώρια κατά μήκος της Πίνδου, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί γύρω στα 1900 και γ) βλάχικοι οικισμοί και εγκαταστάσεις στη Δυτική Ελλάδα με προσθήκη περιοχών της Κεντρικής και της Βόρειας Ελλάδας ή ακόμη και της Αλβανίας. Η έρευνα των Κουκούδη, Βαμβακίδου, (2014) διευρύνει τη χαρτογραφική αφήγηση προς ανάλογες αποτυπώσεις των πληθυσμιακών εξόδων, των μεταναστευτικών πρακτικών και εποικήσεων σχεδόν όλων των βλαχοχωριών κατά μήκος της Πίνδου, αλλά και της διασποράς τους μέχρι τη βόρεια Βαλκανική και τα εδάφη των Αψβούργων. Η περιοχή της συνοριακής σύγκλισης

της Ελλάδας, της Αλβανίας και της βόρειας Μακεδονίας παρουσιάζει ερευνητικό και διδακτικό ενδιαφέρον για την ανάπτυξη των βλάχικων οικισμών και των εγκαταστάσεων, καθώς εδράζονται οι σημαντικότερες αστικού τύπου εγκαταστάσεις των Βλάχων. Επίσης καταγράφεται η μετατόπιση του δημογραφικού, εμποροβιοτεχνικού και αστικού δυναμικού προς τα ανατολικά, από τη Μοσχόπολη προς το Μοναστήρι. Η χαρτογραφική αποτύπωση των βλάχικων οικισμών και πληθυσμών συσχετίζεται επίσης με τους όμορους / πλησιόχωρους πληθυσμούς, όπως ο συσχετισμός με τους Κουπατσαραίους της περιοχής Γρεβενών, όπου έχουμε στοιχεία δημογραφικής και πολιτισμικής όσμωσης των Βλάχων. Ανάλογες περιπτώσεις που αφορούν σε αφομοίωση εντοπίζονται και σε άλλες περιοχές, όπως στο Ζαγόρι, στις πλαγιές του Άσκιου ή και του Ολύμπου, σε περιοχές της νότιας και κεντρικής Αλβανίας, στις περιοχές των Μογλενών, των Μιγιάκων, αλλά και της Ρούμελης μέχρι και την περιοχή της Δοβρουτσάς στην Μαύρη Θάλασσα, όπου βρέθηκαν να μεταναστεύουν Βλάχοι την περίοδο του Μεσοπολέμου. Θα ήταν επισημονική αμέλεια να καταγράφαμε τους Βλάχους ως έναν ομογενοποιημένο πληθυσμό με σαφή και διακριτά όρια διαχωρισμού από τους γειτονικούς πληθυσμούς (Κουκούδης & Βαμβακίδου, 2014).

Το ερευνητικό υλικό /μεθοδολογία

Η σύγχρονη ελληνική ιστορία περιλαμβάνει τον Γεωργάκη Ολύμπιο από το Λιβιάδι Ολύμπου ως μέτοχο στους αγώνες για το 1821, όπως καταγράφηκε ήδη το 1832 από τον φιλέλληνα Thomas Gordon(1788-1841), συγγραφέα της Ιστορίας της ελληνικής επανάστασεως (1832). Ο Γ. Ολύμπιος μετείχε στη σερβική επανάσταση του 1804 και έγινε αδελφοποιητός με τους ηγεμόνες Ομπράντοβιτς και Καραζτώρτζεβιτς. Μετά την αποτυχία της σερβικής εξέγερσης, ταξίδεψε στη Ρωσία, που βρισκόταν σε πόλεμο με την Τουρκία και διακρίθηκε με το στρατηγό Κουτούζωφ(1745-1813).Στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες συνάντησε τον Αλέξανδρο Ύψηλάντη και έγινε μέλος της Φιλικής εταιρείας. Στο Ιάσιο πολέμησε με τους ιερολοχίτες και το Σεπτέμβριο του 1821 στην Μονή Σέκου στην κοιλάδα της Μολδαβίας, έδωσε την τελευταία μάχη αυτοθυσίας, ανατινάζοντας ένα βαρέλι με μπαρούτι. Στο χωριό του, το

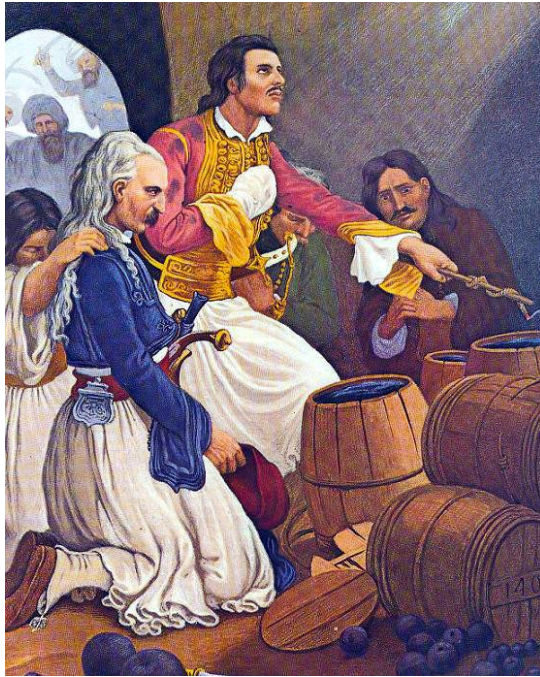
Λιβιάδι Ολύμπου, οι κάτοικοι τον μνημονεύουν στο μουσειακό χώρο της οικίας του, η οποία αποκαταστάθηκε το 1950 και συντηρείται από την κοινότητα και τους συλλόγους.

Εικόνα 1. Μουσείο Γεωργάκη Ολύμπιου, Λιβιάδι

Η απόδοση του Γ. Ολύμπιου σε εικαστικά έργα εντάσσεται στην ιστορική ζωγραφική του 19ου αιώνα στην Ελλάδα, που στρατεύτηκε στην απομνημόνευση του Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Μέσω του Σχολείου των Τεχνών, το 1836, το νέο ελληνικό κράτος αναγνώρισε τη θεσμική σημασία της τέχνης και τον ιδεολογικό ρόλο της στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης. Στην πρώτη περίοδο της ελληνικής τέχνης μετά τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας κυριάρχησαν η ιστορική ζωγραφική και η προσωπογραφία. Ο ηρωισμός, η αυτοθυσία και η γενναιότητα των Αγωνιστών του '21 προβάλλονται ως ηθικό πρότυπο και ως μαρτυρία της αδιάλειπτης ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού. Στη ζωγραφική ιστορικών γεγονότων τα έργα είναι μνημειακά, μεγάλων διαστάσεων, οι συνθέσεις σκηνοθετημένες, το ύφος τελετουργικό στο στυλ του ακαδημαϊκού ρομαντισμού. Ταυτόχρονα, το φιλελληνικό ρεύμα, το οποίο μέσα στο κλίμα του ρομαντισμού που επικρατεί στην Ευρώπη συμβάλλει

στην ανάπτυξη μιας ειδυλλιακής ηθογραφίας. Από τους κυριότερους ζωγράφους ιστορικών σκηνών ήταν ο Θεόδωρος Βρυζάκης, ο οποίος ήταν ορφανό του πολέμου της Ανεξαρτησίας (τον πατέρα του τον είχαν κρεμάσει οι Τούρκοι), αλλά και ο Διονύσης Τσόκος, ο Νικόλαος Γύζης, ο Ανδρέας Κριεζής και άλλοι. Στο πεδίο της εικαστικής τεκμηρίωσης και απομνημόνευσης η φιλελληνική απόδοση των αγωνιστών ακολούθησε στερεοτυπικά σχήματα εξιδανίκευσης και θαυμασμού των χριστιανών αγωνιστών. Στο έργο του Peter Von Hess για τη Μονή του Σέκου, προσλαμβάνουμε την ομαδική αναπαράσταση «αυτοθυσίας» Ελλήνων αγωνιστών ανδρών σε πρώτο πλάνο και σε προοπτική την επίθεση νίκη των Οθωμανών με απόδοση των εθνικών ενδυματολογικών σημείων και των εξοπλισμών σε έντονα εξωραϊστικά χρώματα και χαρακτηριστικά.

Εικόνα 2. Η ανατίναξη της Μονής του Σέκου από το Γεωργάκη Ολύμπιο και τους συντρόφους του, Λιθογραφία του Peter von Hess, Μόναχο, 1852

Τα στοιχεία του έργου όπως καταγράφονται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο είναι τα εξής: Inventory number 7967-167967-16, Σκηνή από την Ελληνική Επανάσταση: Ο Μακεδόνας αγωνιστής Γεωργάκης Ολύμπιος ανατινάζει μαζί με τους συντρόφους του τη Μονή Σέκκου στη Μολδαβία το Σεπτέμβριο του 1821. Ήταν η τελευταία στρατιωτική σύγκρουση των ελληνικών δυνάμεων με τους Οθωμανούς στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες.

Ως ερμηνευμα σ' αυτήν την καταγραφή προσλαμβάνουμε τον Γ. Ολύμπιο ως Μακεδόνα.

Μεθοδολογικά ακολουθώντας την εικονογραφική, εικονολογική μέθοδο του Erwin Panofsky (1892-1968) προσλαμβάνουμε τα θέματα και τις ιδέες ως το νόημα των έργων τέχνης. Η πολιτική ανησυχία του Panofsky αναφαίνεται στη θέση του για την ιστορία της τέχνης ως ανθρωπιστική επιστήμη, που προβάλλει αξίες, όπως ο ορθολογισμός και η ελευθερία, ενώ ταυτόχρονα αποδέχεται τα ανθρώπινα όρια, όπως την πιθανότητα του σφάλματος ή της αδυναμίας. Από αυτή την ανάλυση προκύπτουν δύο αξιωματικές αρχές, η ευθύνη και η ανοχή (Panofsky, 1991), που μπορούν να εφαρμοστούν για όλες τις ετερότητες εντός και εκτός του ελλητισμού.

Ιστορικό βιογραφικό Γ. Ολύμπιου

Γεννήθηκε στις 4 Μαρτίου 1772 στο Βλαχολίβαδο (σημερινό Λιβιάδι Ελασσόνας), όπου έμαθε τα πρώτα γράμματα. Αρχικά ασχολήθηκε με τη γεωργία και μετακινήθηκε στα βουνά, όταν εξοντώθηκαν από ανθρώπους του Αλή Πασά, οι συγγενείς του Λαζαίοι, που ήταν αρματολοί του Ολύμπου. Η δράση του ανάγκασε τον Αλή να του παραχωρήσει το αρματολίκι του Ολύμπου, από το οποίο έλαβε και τ' όνομά του (Ολύμπιος). Το 1799 ήρθε σε ρήξη με τον πασά και έγινε κλέφτης στην ίδια περιοχή. Όταν η καταδίωξη από τον Αλή εντάθηκε, έφυγε από τον Όλυμπο για τη Σερβία, όπου βοήθησε τον αδελφό του Καραγεώργη (της Σερβίας) στον αγώνα για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού. Οι δεσμοί του με τη Σερβία δυνάμωσαν, όταν παντρεύτηκε τη Στάνα, χήρα του σέρβου οπλαρχηγού Βέλκου. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1817, ενώ ανέλαβε να μυήσει τον εξόριστο αρχηγό των Σέρβων επαναστατών

Καραγεώργη και τον Βλάχο οπλαρχηγό Βλαδιμηρέσκου. Τέθηκε επικεφαλής της έναρξης του αγώνα στο Βουκουρέστι από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, όπου και διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην οργάνωση και διεξαγωγή των επιχειρήσεων. Όταν ο Βλαδιμηρέσκου διαχώρισε τη θέση του, ο Γεωργάκης τον συνέλαβε και τον οδήγησε στον Υψηλάντη ώστε να απολογηθεί και τελικά να καταδικαστεί σε θάνατο. Ο Γεωργάκης Ολύμπιος συνέχισε μόνος τον αγώνα και έλαβε μέρος στην μάχη του Δραγατσανίου στην οποία οι Έλληνες ηττήθηκαν. Κυνηγήθηκε από πολυάριθμες τουρκικές δυνάμεις και βρήκε καταφύγιο στη Μονή Σέκου, στη Μολδαβία. Μόλις διαπίστωσε τον αποκλεισμό του σκαρφάλωσε στο κωδωνοστάσιο και ανατινάχθηκε (Φωτιάδης, 1971,268-373).

Ερευνητικό πρόβλημα

Αναζητούμε στα δημόσια έργα, στα υπαίθρια δημόσια γλυπτά για τον Γ. Ολύμπιο, το «παράδειγμα» για τις ταυτότητες και ετερότητες των Βλάχων του 19^{ου} αιώνα, καθώς προεπαναστατικά και επαναστατικά έδρασαν σε μικτές ομάδες γηγενών, «αυτοχθόνων και ετεροχθόνων». Την περίοδο του 19^{ου} η εθνικότητα και η ελληνικότητα διαμορφώνονται και κατασκευάζονται τόσο από τους Ευρωπαίους, όσο και από τους λόγιους αστούς των ελληνικών παροικιών στην Ευρώπη. Η ελληνικότητα διαμορφώνεται συνειδητά ως ιστορική κατασκευή τον 19ο αιώνα σε εργογραφίες ιστορικών, λογοτεχνών, εικαστικών και πολιτικών ως γλωσσική, πολιτισμική, ιδεολογική και πολιτική σταθεροποίηση του ελληνικού έθνους. Την εποχή του Σολωμού (1798-1857) στη νεοελληνική ιστορία το ιστορικό ερώτημα για την ελληνικότητά και τα συστατικά της εμφανίζεται ως πολιτισμικό σημαίνον. Τον 21ο αιώνα η ένταξη της Ελλάδας στο διεθνές πολιτικό και διπλωματικό πεδίο μετασχηματίζει την ελληνικότητα σε νέα πεδία πολιτειότητας (Κοκκίδου, Βαμβακίδου, & Καρέτσου), (υπό έκδοση).

Τα ερωτήματα που θέτουμε στα εικαστικά δημόσια έργα αφορούν τη συνάρτηση της βλαχικότητας/ελληνικότητας ως ετερόχθονης/αυτόχθονης ταυτότητας.

Εικόνα 3. Ανδριάντας του Γεωργάκη Ολύμπιου, Τόπος - Λιβάδι

Σημειωτική τεκμηρίωση του Ανδριάντα του Γεωργάκη Ολύμπιου στο Λιβάδι (Εικ. 3): Υλικό: Χάλκινος ανδριάντας, Βλέμμα: Πλάγιο, στραμμένο πάνω και δεξιά, που προσδίδει ζωντάνια και ορίζεται από τη «γραμματική της εικόνας» (Kress & Leeuwen, 1996) ως προσφορά στο κοινό. Μορφολογικά σημαίνουντα: Πάνω σε μαρμάρινη βάση στηρίζεται χάλκινος ανδριάντας σε κίνηση, με παραδοσιακή φορεσιά αρματολού και στο δεξί χέρι κρατάει δαυλό, που δηλώνει την επαναστατική δράση με επιπλέον ιστορικά σημαίνουντα για τον τρόπο του θανάτου του. Πομπός-παραγγελιοδότης: Σύλλογος Λιβαδιωτών Αθηνών, που σημαίνει την ανάγκη των Βλάχων της Αθήνας να τοποθετηθεί ένα άγαλμα στη γενέτειρα του Γεωργάκη Ολύμπιου. Πομπός-δημιουργός: Γιάννης

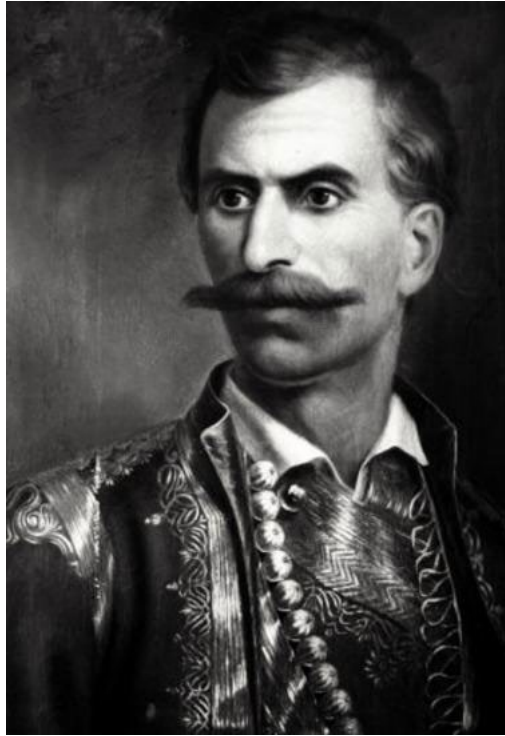
Κανακάκης (1903-1978) από την Κούφη Ρεθύμνης της Κρήτης. Χώρος τοποθέτησης: Κιόσκι Λιβαδίου, που σημαίνει την τοπικότητα της καταγωγής του αγωνιστή. Χρονολογία τοποθέτησης: Τα αποκαλυπτήρια έγιναν το 1965 με παρουσία πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, που σημαίνει την προσπάθεια αναβίωσης της εθνικής μνήμης και τόνωσης του εθνικού αισθήματος στην επαρχία. Το ερμήνευμα είναι η αγωνιστική, επιθετική απόδοση του Γ. Ολύμπιου.

Εικόνα 4. Προτομή του Γεωργάκη Ολύμπιου, Τόπος - Ελασσόνα

Σημειωτική τεκμηρίωση της προτομής του Γεωργάκη Ολύμπιου στην Ελασσόνα (Εικ. 4): Υλικό: Χάλκινη προτομή, Βλέμμα: στερεοτυπική απόδοση του βλέμματος βασισμένη στην ελαιογραφία του Διονύσιου Τσόκου (1814 ή 1820-1862), που βρίσκεται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο με στοιχεία αρίθμησης πηγής: αρ. εισαγ. 246 και τίτλο Ολύμπιος Γεωργάκης. Στην τεκμηρίωση του ζωγραφικού έργου αναγράφεται ως γεωγραφική κάλυψη το Λιβάδι Ολύμπου και η Μονή Σέκου. Ο Δ.

Τσόκος συνδυάζει στοιχεία του ιταλικού ακαδημαϊσμού με στοιχεία της Επτανησιακής Σχολής.

Εικόνα 5. Ολύμπιος Γεωργάκης, ελαιογραφία, έργο αχρονολόγητο του Δ. Τσόκου

Μορφολογικά σημαίνουντα: Πάνω σε μαρμάρινη βάση στηρίζεται χάλκινη προτομή χωρίς άνω άκρα σε νεανική απόδοση με παχύ μουστάκι και την παραδοσιακή φορεσιά του αρματολού. Πομπός-παραγγελιοδότης: Σύλλογος Λιβαδιωτών Ελασσόνας και Σύλλογος Λιβαδιωτών Αμερικής, που φανερώνει την ενότητα και αλληλοβοήθεια των Βλάχων, αλλά και τη διασπορά τους. Πομπός-δημιουργός: Ευθύμης Καλεβράς (1929-2011) με καταγωγή από την Πιερία, που σημαίνει την προτίμηση των Βλάχων σ' έναν συντοπίτη. Χώρος τοποθέτησης: Πλατεία Ελασσόνας με σκοπό την αναβίωση της ιστορικής μνήμης και την έκθεση σε

δημόσιο και πολυσύχναστο χώρο. Χρονολογία τοποθέτησης: Τα αποκαλυπτήρια έγιναν στις 6 Οκτωβρίου 1997.

Εικόνα 6. Προτομή του Γεωργάκη Ολύμπιου, Τόπος - Αθήνα

Σημειωτική τεκμηρίωση του έργου (Εικ. 6): Υλικό: Ορειχάλκινη προτομή, Βλέμμα: στερεοτυπική απόδοση του βλέμματος, ό.π. Μορφολογικά σημαίνοντα: Πάνω σε μαρμάρινη βάση στηρίζεται ορειχάλκινη προτομή χωρίς άνω άκρα σε ωριμότερη ηλικία και σε κυκλική απόδοση του ενδυματολογικού σημείου. Πομπός-παραγγελιοδότης: Πρωτοβουλία και δωρεά από το Σύλλογο Λιβαδιωτών Αθήνας «Γεωργάκης Ολύμπιος», που σημαίνει την τοπικότητα της καταγωγής του. Πομπός-δημιουργός: Το έργο φιλοτεχνήθηκε από τον γλύπτη Θεόδωρο Παπαγιάννη (1942), που γεννήθηκε στο Ελληνικό των Ιωαννίνων. Χώρος τοποθέτησης: Πεζόδρομος στο Κουκάκι στην ομώνυμη οδό, μία πολυσύχναστη τοποθεσία, ως αναγνώριση του βόρειου αγωνιστή Γεωργάκη Ολύμπιου από τους κατοίκους της πρωτεύουσας. Χρονολογία τοποθέτησης: Τα αποκαλυπτήρια πραγματοποιήθηκαν στις 10 Μαΐου 1998.

Εικόνα 7. Προτομή του Γεωργάκη Ολύμπιου, Τόπος - Κατερίνη

Σημειωτική τεκμηρίωση του έργου (Εικ. 7): Υλικό: Χάλκινη προτομή. Μορφολογικά σημαίνουντα: Πάνω σε μαρμάρινη μεγάλη βάση σε πλαίσιο, τοποθετήθηκε η χάλκινη προτομή με μεγάλα άκρα σε κίνηση. Με το ένα χέρι κρατάει ένα πιστόλι και με το άλλο δαυλό. Το μέγεθος είναι γύρω στο ένα μέτρο και ογδόντα εκατοστά και είναι διακοσμημένο με μικρές κολώνες. Μεγάλο μέγεθος προτομής με κατασκευή θώρακα και χεριών τονίζοντας την αγωνιστικότητα, αλλά και τη γενναιότητα με την οποία αντιμετώπισε το θάνατο σε απόδοση ώριμης ηλικίας. Πομπός-παραγγελιοδότης: Σύλλογος Λιβαδιτών Κατερίνης. Πομπός-δημιουργός: Το έργο φιλοτεχνήθηκε από τον γλύπτη Ευθύμη Καλεβρά (1929-2011) με καταγωγή από την Πιερία που σημαίνει ανάδειξη και προβολή των τοπικών καλλιτεχνών. Χώρος τοποθέτησης: Πεζόδρομος Κατερίνης με σκοπό την αναβίωση της ιστορίας των τοπικών αγωνιστών στην πόλη της Κατερίνης. Χρονολογία τοποθέτησης: Τα αποκαλυπτήρια πραγματοποιήθηκαν στις 22 Απριλίου 2007.

Εικόνα 8. Προτομή του Γεωργάκη Ολύμπιου, Τόπος - Θεσσαλονίκη

Σημειωτική τεκμηρίωση του έργου (Εικ. 8): Υλικό: Ορειχάλκινη προτομή Βλέμμα: Στερεοτυπικό πλάγιο βλέμμα, στραμμένο πάνω και δεξιά, ό.π. Μορφολογικά σημαίνοντα: Πάνω σε μαρμάρινη βάση στηρίζεται ορειχάλκινη προτομή χωρίς άκρα σε ώριμη ηλικία και αυστηρό ύφος. Πομπός-παραγγελιοδότης: Σύλλογος Λιβαδιωτών Θεσσαλονίκης «Ο Γεωργάκης Ολύμπιος», που σημαίνει την τοπικότητα της καταγωγής του αγωνιστή. Πομπός-δημιουργός: Ευθύμης Καλεβράς (1929-2011). Χώρος τοποθέτησης: Πλατεία ΧΑΝΘ Θεσσαλονίκης. Χρονολογία τοποθέτησης: Τα αποκαλυπτήρια πραγματοποιήθηκαν στις 21 Νοεμβρίου 1993.

Εικόνα 9. Προτομή του Γεωργάκη Ολύμπιου, Τόπος – Λάρισα

Σημειωτική τεκμηρίωση του έργου (Εικ. 9): Υλικό: Μαρμάρινη προτομή. Βλέμμα: Στερεοτυπική απόδοση του βλέμματος, ό.π. Μορφολογικά σημαίνουντα: Πάνω σε μαρμάρινη βάση στηρίζεται μαρμάρινη προτομή χωρίς άκρα σε νεανική απόδοση με παραδοσιακή φορεσιά αρματολού με σπαστά μαλλιά και μεγάλο μουστάκι. Πομπός-παραγγελιοδότης: Σύλλογος Λιβαδιωτών Λάρισας, που σημαίνει την τοπικότητα της καταγωγής του αγωνιστή. Πομπός-δημιουργός: Φιλόλαος Τλούπας(1923-2010), γεννημένος στη Λάρισα, που αποκαλύπτει τη σημασία της εντοπιότητας για τον Σύλλογο Λιβαδιωτών Λάρισας. Χώρος τοποθέτησης: Τρίγωνη πλατεία της Λάρισας για θέαση προς το κοινό. Χρονολογία τοποθέτησης: Τα αποκαλυπτήρια έγιναν το 1949/50, που σημαίνει την προσπάθεια από την πλευρά του Συλλόγου για επανένωση και αναβίωση κοινών ιδανικών στην μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Αποτελέσματα- παρατηρήσεις-συζήτηση

Από το σύνολο των γλυπτών έργων, που παρουσιάζουμε φαίνεται ότι από το 1949-1950 μετεμφυλιακά, οι σύλλογοι των Βλάχων διεκδικούν μέσω της τοπικής αυτοδιοίκησης τα ηρωικά τοπόσημά τους, υποστηρίζοντας στις επιγραφές και στις δημόσιες επιτελέσεις τη «βλαχικότητα», ως συμβολή στην εθνική και την πολιτική ιστορία. Χαρτογραφώντας και χρονολογώντας τις τοποθετήσεις των έργων προσλαμβάνουμε μια χρονογραμμή στους χώρους Λάρισα (1949-1950), Λιβάδι (1965), Θεσσαλονίκη (1993), Ελασσόνα (1997), Αθήνα (1998), Κατερίνη (2007). Τα έργα είναι κυρίως προτομές χωρίς άκρα, με ένα μόνο ολόσωμο ανδριάντα και μια προτομή με έμφαση στα άκρα που ετοιμάζουν τους δαυλούς της αυτοθυσίας. Επίσης η ηλικία ως μεταβλητό σημαίνει αποδίδει τη δράση του αγωνιστή από τη νεανική ηλικία και τις αντίστοιχες αποδόσεις των προτομών μέχρι την ωριμότητά του. Προσλαμβάνουμε την ιστορικότητα ως προγενέστερη της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής γνώσης, που σημαίνει την υλοποίηση της ελευθερίας σε μια δημόσια σφαίρα, η οποία ανοίγεται από την ελευθερία και για την ελευθερία (Patocka, 2021: 14). Η ιστορική ανάλυση μάς βοηθά να κατανοήσουμε την εξέλιξη του κόσμου, που είναι η αληθινή γνώση. Τα γλυπτά προς τιμή του Γεωργάκη Ολύμπιου καλύπτουν μια περίοδο από το 1950-

2007. Στα έργα αυτά λόγω των πομπών/παραγγελιοδοτών τους, αλλά και των τοποθετήσεών τους κυρίως στην βόρεια Ελλάδα, στο χώρο καταγωγής και βασικής δράσης του αγωνιστή, κατανοούμε ότι μόνο οι Βλάχοι «ομιλούν δημόσια» για τους Βλάχους. Προσλαμβάνουμε μια σταθερή προσπάθεια των Βλάχων να γίνουν ορατοί και να αυτοπροσδιοριστούν στο δημόσιο ιστορικό μνημειακό λόγο. Είναι εμφανής η αλληλεγγύη τους προς έναν κοινό σκοπό, όπως είναι η συνέχιση και η αναγέννηση του βλάχικου πολιτισμού. Οι «ετερότητες» γίνονται αντιληπτές πλέον και παρουσιάζονται είτε με τη γλώσσα και τα τραγούδια, αλλά και με τα δημόσια μνημεία, τους συλλόγους, τα Πανελλήνια Συνέδρια. Ως σύγχρονο πολυτροπικό υλικό επίσης εντοπίσαμε τα γυρίσματα της νέας δραματοποιημένης ταινίας-ντοκιμαντέρ, που αφορά τον αγωνιστή του 1821 Γεωργάκη Ολύμπιο και το θάνατό του στη Μονή Σέκου, σήμερα στην Β.Α. Ρουμανία. Ο κινηματογραφιστής – σκηνοθέτης της ταινίας Ιωάννης Κ. Μουτσούλας μαζί με εθελοντές πολίτες ως αναβιωτές του 1821 πραγματοποιεί τα γυρίσματα στην Ηλεία (2022-2023).

Επιπροσθέτως εντοπίσαμε και το Λαογραφικό Μουσείο Βλάχων στις Σέρρες.

Εικόνα 10. Λαογραφικό Μουσείο Βλάχων

Το Λαογραφικό Μουσείο Βλάχων ανήκει στο Σύλλογο Βλάχων Ν. Σερρών Γεωργιάκης Ολύμπιος. Όταν ιδρύθηκε ο σύλλογος άρχισε και η συλλογή υλικού. Η προσπάθεια αυτή έγινε πιο εντατική μετά το 1995 και οδήγησε τελικά στη δημιουργία του Λαογραφικού Μουσείου, το οποίο λειτουργεί από τον Απρίλιο του 2008.

Διακειμενικά και πολυτροπικά παρατηρούμε στη σύγχρονη ιστορική έρευνα την ανάδειξη της τοπικότητας ως συμβολής στον αγώνα του 1821 των ετερόχθονων Ελλήνων, Οθωμανών πολιτών με αφορμή τα 200 χρόνια της εθνικής επετείου. Τα υλικά αυτά μπορούν να αξιοποιηθούν από τις/τους εκπαιδευτικούς για σχολικές ιστορικές δράσεις ακολουθώντας την κριτική παιδαγωγική (Γρόλλιος & Γούναρη, επιμ. 2010).

Οι ιστορικοί κατανοήσαμε την αλληλεξάρτηση όλων των πληθυσμών και τη μακρόχρονη προεπαναστατική (17ος) διεργασία για τη δημιουργία σύγχρονου κράτους, αλλά και την μετεπαναστατική πολυδιάσπαση των διαφορετικών τοπικοτήτων και ελληνικοτήτων εντός της ευρωπαϊκότητας vs. της ανατολής. Παρόμοιες επαναστατικές κινήσεις, είχαν γίνει και στη Γαλλία στη διάρκεια της πεντηκονταετίας του 1770 -1820, και στην Ισπανία, Πορτογαλία, Ιταλία στην περίοδο της δεκαετίας 1810 - 1820. Σε αυτές τις χώρες όμως οι αγώνες περιορίστηκαν στην αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος, γιατί κράτος υπήρχε ήδη. Στην Ελλάδα ελληνικό κράτος ως καταδήλωση δεν υπήρχε, καθώς λειτουργούσε το σουλτανικό/οθωμανικό αυτοκρατορικό μόρφωμα. Η αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος, συνέπτυξε της παραδοσιακές αυτόχθονες ηγετικές ομάδες του τόπου. Η ομάδα των αυτοχθόνων παραδοσιακών ηγετών, συναποτελείτο από τους Προκρίτους ή Κοτζαμπάσηδες του Μοριά, από τους Μοραΐτες Οπλαρχηγούς, από τους Αρματωλούς, τους Οπλαρχηγούς της Ρούμελης, από τους εμπόρους/πλοιοκτήτες των νησιών. Σ' αυτή την ομάδα εντάσσεται και η Εκκλησία με τη συγκράτηση της συνοχής του χριστιανικού πληθυσμού απέναντι στον αλλόθρησκο κατακτητή. Η ομάδα των ετερόχθονων και των πεφωτισμένων Ελλήνων της Διασποράς μετείχε επίσης στους αγώνες για την ελευθερία, αλλά και στο αίτημα για τη διοίκηση. Στην Ελλάδα με τα Συντάγματα του Αγώνα κηρύχθηκε πρώτη η ισότητα των πολιτών χωρίς σαφή εικόνα

ωστόσο της έννοιας Πατρίδα. Για τους εγχώριους, Πατρίδα ήταν ο τόπος, η περιφέρεια, το χωριό η ιδιαιτερότητα με πυρήνα την ατομικότητα, την οικογένεια και τα προσωπικά συμφέροντα. Η παραχώρηση κυριαρχίας υπό όρους στην Ελλάδα δόθηκε το 1832 και το πρώτο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος συμπεριλάμβανε, την Πελοπόννησο (Μοριά), τη Στερεά Ελλάδα (Ρούμελη), και κάποια από τα νησιά του Αιγαίου, ιδιαίτερα την Ύδρα, τις Σπέτσες και τα Ψαρά. Στην πραγματικότητα ήταν απαράδεκτο, αν στην ευρύτερη έννοια του ελληνικού έθνους δεν υπάγονταν οι Έλληνες της Διασποράς και οι ετερόχθονες Έλληνες. Οι Έλληνες της Διασποράς ζούσαν σε ελληνόφωνες περιοχές, όπως στις παραδουνάβιες ηγεμονίες της Βλαχίας και της Μολδαβίας, στη Ρωσία, στη δυτική Ευρώπη (Παρίσι, Βιέννη, Βενετία, Τεργέστη). Με τον όρο Ετερόχθονες, προσδιορίζονται ιστορικά οι Έλληνες που είχαν γεννηθεί στις γειτονικές περιοχές των Βαλκανίων και της Μικράς Ασίας, που ήταν κάτω από τον οθωμανικό ζυγό, όπως και στα νησιά του Ιονίου και απελευθερώθηκαν σταδιακά πολύ αργότερα (1880-1923).

Οι βλάχικες κοινότητες της Ελλάδας ήταν πλούσιες, ακμάζουσες και εξελιγμένες σε όλη την οθωμανοκρατούμενη Βαλκανική χερσόνησο μέχρι και τον Μεσοπόλεμο. Οι ξένοι περιηγητές του 18ου και 19ου αιώνα αναφέρουν με θαυμασμό και έκπληξη στα γραπτά τους τα δίπατα και τρίπατα σπίτια, τα σχολεία με δεκάδες μαθητές, τις πλούσιες βιβλιοθήκες και την κοινωνική ζωή, που σε κάποιες περιπτώσεις ήταν συγκρίσιμη μόνο με αυτήν των ευρωπαϊκών πόλεων.

Βιβλιογραφία

- Barthes, R. (1972). *Mythologies* (A. Lavers, Trans.). N. York: Hill and Wang. (originalworkpublished 1957).
- Gordon, T. (1832). *History of the Greek Revolution*. Edinburgh and London: W. Blackwood.
- Gordon, T. (2015). *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, 3.τ (Α. Παπαδιαμάντης, μεταφρ.). Αθήνα: Μορφωτικό ΊδρυμαΕθνικήςΤραπέζης.
- Hobsbawm, E. (2002). *Η εποχή των άκρων, Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας (1914-1991)* (Β. Καπετανγιάννης, μετάφρ.). Αθήνα: Θεμέλιο.
- Howard, M. (2004). *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος* (Χ. Τσαλικίδου, μεταφρ.). Θεσσαλονίκη: Θύραθεν.
- Huntington, S. (1965). *Political Development and Political Decay: World Politics*, Volume 17, Issue 3, April 1965, 386 – 430.
- Karatzikas, G. (2022, Νοέμβριος 10). Τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα του Γεωργάκη Ολύμπιου το 1965 στο Λιβιάδι Ολύμπου[Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=55JIdA3gyPc>
- Koukoudis, A. (2003). *The Vlachs, Metropolis and Diaspora* (Deborah Whitehouse, Trans.). Thessaloniki: Zitros.
- Kress, G. & Leeuwen, T. H. (1996). *Reading Images. The Grammar of Visual design*. London, N. Y.: Routledge.
- Panofsky, E. (1991). *Μελέτεςεικονολογίας* (Α. Παππάς, μεταφρ.). Αθήνα: Νεφέλη.
- Patocka, J. (2021). *Αιρετικά δοκίμια στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*. (Φ. Τερζάκης, Μετφρ.). Τρίκαλα: Επέκεινα.
- Petropoulos, J. (1997) *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833- 1843)*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Searchculture.gr. *Χανατίναξηγης Μονής Σέκου από το Γεωργάκη Ολύμπιου και τους συντρόφους του*. <https://www.searchculture.gr/aggregator/edm/EIM/000042-356144>

- Searchculture.gr. Ολύμπιος Γεωργάκης. https://www.searchculture.gr/aggregator/edm/pandektis_prosopa/000085-10442_66262
- TimesNews (22 Σεπτεμβρίου, 2022). Γεωργάκης Ολύμπιος (1772-1821) Αρματολός, Φιλικός, Αγωνιστής της Ελληνικής Επανάστασης. <https://www.timesnews.gr/georgakis-olympios-1772-1821-armatolos-filikos-agonistis-tis-ellinikis-epanastasis/>
- Xatzhs, L. (20022, Νοέμβριος 10). Γεωργάκης Ολύμπιος εκ Λιβαδίου. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=bHS6RLrI33w>
- Αθανασιάδης, Χ. (2015). *Τα αποσυρθέντα βιβλία Έθνος και σχολική ιστορία στην Ελλάδα (1858-2008)*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Βακαλόπουλος, Κ. (1994). *Σύγχρονα εθνολογικά όρια του ελληνισμού στα Βαλκάνια Θεωρητική προσέγγιση και ιστορική ερμηνεία της βαλκανικής συνύπαρξης*. Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος.
- Βακαλόπουλος, Κ. (1999). *Εθνοτική διαπάλη στην Μακεδονία (1894-1904). Η Μακεδονία στις παραμονές του μακεδονικού αγώνα*. Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος.
- Βέργος, Κ. (2004). *Γεωπολιτική των Εθνών και της Παγκοσμιοποίησης για μια Ιστορία της Γεωγραφίας και μία Γεωγραφία της Ιστορίας*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Γρόλλιος, Γ. & Γούναρη, Π. (επιμ.). (2010). *Κριτική Παιδαγωγική (συλλογικό)*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γλυπτά της Αθήνας. Γεωργάκης Ολύμπιος. <http://www.athenssculptures.com/2014/05/george-olympios.html>
- Δημοτική κοινότητα Λιβαδίου. (2011). Μουσείο Γεωργάκη Ολύμπιου. <https://www.livadi.gr/%CE%B1%CE%BE%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AD%CE%B1%CF%84%CE%B1/%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF-%CE%B3%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B3%CE%AC%CE%BA%CE%B7-%CE%BF%CE%BB%CF%85%CE%BC%CF%80%CE%AF%CE%BF%CF%85>
- Διαμαντούρος, Ν. (2006). *Οι Απαρχές της Συγκρότησης σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα 1821 -1828*. Αθήνα: ΜΙΕΤ

- Κιτρομηλίδης, Π. (2000). *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*. Αθήνα: Πορεία.
- Κολιόπουλος, Ι. & Μιχαηλίδης, Ι. & Καλλανιώτης, Α. & Μηνάογλου, Χ. (2007-20013). *Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού, Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου* (σ.79, 81). Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Κοκκίδου, Μ., Βαμβακίδου, Ι., & Καρέτσου, Π. (υπό έκδοση). Η ελληνικότητα στο επίσημο μουσικό βιντεοκλίπ για τον εορτασμό των 200 χρόνων από την επανάσταση. Πρακτικά του 13ου Διατμηματικού Μουσικολογικού συνεδρίου. Υπό την αιγίδα της Ελληνικής Μουσικολογικής Εταιρείας Κέρκυρα, 19-21 Νοεμβρίου 2021.
- Κουκούδης, Α. & Βαμβακίδου, Ι. (2014). Χαρτογραφώντας τη βλάχικη διασπορά στα Βαλκάνια: Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Πολιτισμός και Χώρος στα Βαλκάνια (17ος -20ός αιώνες) στο <http://www.vlachs.gr/el/various-articles/chartografontas-ti-vlachiki-diaspora-sta-valkania>
- Κουκούδης, Α. (2000). *Η Θεσσαλονίκη και οι Βλάχοι*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Κουκούδης, Α. (2000). *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Κουκούδης, Α. (2001). *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Κουκούδης, Α. (2001). *Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομογλενά*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Λαγόπουλος, Α. Φ. (2013). *Ιστορικές γεωγραφίες: Υλικές διαδικασίες και δυναμική της σημείωσης*, στο Δ. Δρακούλης και Γ. Τσότσος (επιμ.), *Ιστορική Γεωγραφία της Ελλάδος και της Ανατολικής Μεσογείου*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης. σ. 3-24.
- Λαογραφικό Μουσείο Βλάχων Σερρών «Γεωργάκης Ολύμπιος». <https://museumfinder.gr/item/laografiko-mousio-vlachon-serron-georgakis-olybios/>
- Λαρισαίοι φίλοι Φιλόλαου. <https://www.facebook.com/Larisaioifiloi/lolaou/>

- Λούβη, Ε. & Ξιφάρας, Δ. Χ. (2007-2013). *ΓΓυμνασίου, Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Μαυροσκούφης, Δ. (2005). *Αναζητώντας το ίχνη της ιστορίας. Ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.
- Μπροντέλ, Φ. (2010). *Γραμματική των πολιτισμών*. (Α. Αλεξάκης, μεταφρ.). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Πανδέκτης. Ολύμπιος Γεωργάκης. <http://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/66262>
- Παπαγιάννης, Θ. (2017). <https://theodoros-papagiannis.gr/el/node/>
- Σύλλογος Λιβαδιωτών Θεσσαλονίκης “Ο Γεωργάκης Ολύμπιος” – Έτος ιδρύσεως 1908. <http://sylivthe.blogspot.com/2008/08/>
- Σύλλογος Λιβαδιωτών Ελασσόνας (1Ιουνίου, 1997). <https://livadiotes.wordpress.com/1997/06/01/protomiolympiou/>
- Συνεφάκης, Γ. (25 Μαρτίου 2021). *Πελοποννησοκεντρική και Νοτιοελλαδοκεντρική*» γραφή της «επίσημης» ιστορίας. <https://vlachs-popsu.gr/wp-content/uploads/2021/03/2021->
- Τόποι Μνήμης της Ελληνικής Επανάστασης 1821. Προτομή Γεωργάκη Ολύμπιου. <https://topoimnimis.keni.gr/index.php/el/mnimei/item/278-protomi-georgaki-olympiou>
- Τσότσος, Γ. (2011). *Ιστορική Γεωγραφία Δυτικής Μακεδονίας: Το Οικιστικό Δίκτυο 14^{ος}-17^{ος} αιώνας*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης.
- Φωτιάδης, Δ. (1971). *Η Επανάσταση του '21*, 2η έκδοση, τόμος Γ'. Αθήνα: Ν. Βότση